

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

2015, tom 37, s. 143–156

<http://dx.doi.org/10.7163/SOW.37.8>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptg.pan.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

KIERUNKI SPECJALIZACJI FUNKCJONALNEJ OBSZARÓW WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO W ŚWIELE LOKALNYCH UWARUNKOWAŃ

FUNCTIONAL SPECIALIZATION OF RURAL AREAS IN THE LUBELSKIE VOIVODESHIP CONSIDERING LOCAL CONDITIONS

Małgorzata FLAGA • Monika WESOŁOWSKA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej, Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej

al.Kraśnicka 2 c,d, 20-718 Lublin

malgorzata.flaga@umcs.pl • monika.wesolowska@umcs.pl

Zarys treści: Przemiany społeczno-gospodarcze w Polsce spowodowały pojawienie się na obszarach wiejskich nowych trudności i wyzwań. W niniejszym opracowaniu przedstawiono korzystne i niekorzystne uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich województwa lubelskiego, m.in. trudną sytuację demograficzną, niską jakość kapitału ludzkiego, peryferyjne położenie, monofunkcyjność obszarów, położenie na pograniczu religijnym i kulturowym i inne. Biorąc pod uwagę te uwarunkowania wyznaczono obszary reprezentujące różne kierunki specjalizacji (obszary funkcjonalne), m.in. mieszkaniowe, turystyczno-rekreacyjne, usługowe, rolnicze i inne.

Słowa kluczowe: województwo lubelskie, obszary wiejskie, specjalizacja funkcjonalna.

Wprowadzenie

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat na obszarach wiejskich Polski doszło do istotnych zmian w zakresie pełnionych przez nie funkcji. W wyniku przemian społecznych i gospodarczych rozwinęły się funkcje pozarolnicze, przez co obecnie nie należy obszarom wiejskim przypisywać wyłącznie funkcji rolniczej, związanej z produkcją żywności. Na wsi wzmocnieniu uległy takie funkcje, jak: mieszkaniowa, rekreacyjna i turystyczna. Na terenach wiejskich sąsiadujących z obszarami dużych miast coraz częściej zaczęto lokować zakłady przemysłowe (niejednokrotnie przenosząc je z terenów miejskich), często z udziałem kapitału zagranicznego (Domański 2001). Ponadto wielu mieszkańców wsi zaangażowało się w działalność usługową, zajmując się m.in. handlem, naprawami lub innymi drobnymi usługami (np. kosmetyka, fryzjerstwo itp.) świadczonymi dla lokalnej społeczności.

Głębokich przemian doświadcza również samo rolnictwo będące tradycyjną i wciąż dominującą gałęzią gospodarki na większości obszarów wiejskich kraju. Z jednej strony, za-

chodzą tam istotne procesy intensyfikujące poziom produkcji rolnej, z drugiej zaś, na wielu obszarach następuje porzucanie niskodochodowych gospodarstw rolnych i zachodzą daleko posunięte procesy depopulacyjne, prowadzące do szybkiego wyludniania najmniejszych wsi (Śleszyński 2006), a niekiedy ich zaniku (Wesołowska 2013). Zmiany te wynikają przede wszystkim z ich słabej kondycji ekonomicznej, słabego wyposażenia w urządzenia infrastrukturalne oraz z rozdrobnienia gospodarstw rolnych, produkujących w oparciu o nieefektywne i nisko opłacalne technologie (Duczowska-Małysz 1998, Sikora 2012).

Przedstawione powyżej ogólnokrajowe zjawiska i procesy są udziałem obszarów wiejskich także województwa lubelskiego (Bański i in. 2010 i 2014, Janicki 2011), którego więcej niż połowa ludności zamieszkuje na wsi, a prawie 1/3 jest zatrudniona w rolnictwie. Pomimo wyraźnych predyspozycji do rozwoju tej formy działalności, a przez to i dominacji funkcji rolniczej, w województwie coraz widoczniej zaznaczają się alternatywne funkcje wsi związane z lokalnym potencjałem przyrodniczym, społecznym i gospodarczym. Ze względu na dość silne wewnętrzne zróżnicowanie obszarów wiejskich, w województwie lubelskim można się doszukiwać szans pojawienia się różnych funkcji pozarolniczych, jednakże tylko dla części z nich istnieją realne przesłanki rozwoju.

Okres najbliższych kilkadziesiąt lat będzie kluczowym w kształtowaniu specjalizacji poszczególnych obszarów. Przemysłana polityka regionalna i rozsądne działania inwestycyjne stwarzają szansę na rozwój specjalizacji gmin wiejskich województwa lubelskiego. Celem niniejszego artykułu jest diagnoza lokalnych uwarunkowań rozwoju wiejskich obszarów Lubelszczyzny, wskazanie ich funkcji oraz potencjalnych kierunków rozwoju. Za obszary funkcjonalne przyjęto, zgodnie z definicją zawartą w KPZK 2030 (2011), „zwarty układ przestrzenny składający się z funkcjonalnie powiązanych terenów, charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi jednolitymi celami rozwoju”. Zaprezentowano obszary funkcjonalne, zidentyfikowane w oparciu o dotychczasowe badania, jak i wskazano potencjalne obszary funkcjonalne, możliwe do zaistnienia w dłuższej perspektywie czasu. Badaniami objęto wszystkie gminy wiejskie i obszary wiejskie gmin miejsko-wiejskich znajdujące się na terenie województwa lubelskiego. Podstawową metodą zastosowaną w opracowaniu była analiza danych statystycznych, dla zobrazowania wybranych uwarunkowań posłużono się również klasyfikacją Webba (do przedstawienia sytuacji ludnościowej) oraz zastosowano taksonomiczną miarę rozwoju Hellwiga (do przedstawienia uwarunkowań społeczno-ekonomicznych dla rozwoju rolnictwa).

Uwarunkowania rozwoju funkcji terenów wiejskich woj. lubelskiego

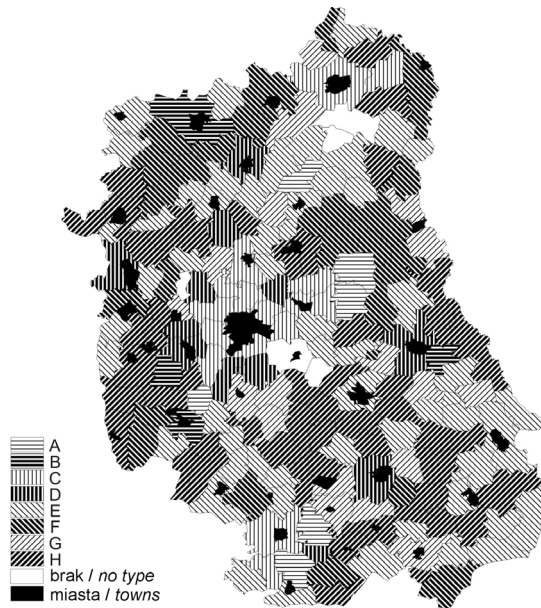
Sytuacja ludnościowa

Mieszkańcy wsi stanowią 53,5% ogółu ludności województwa lubelskiego. Jednak obszary wiejskie regionu charakteryzuje stały spadek zaludnienia i od dawna są one zaliczane do terenów depopulacyjnych. Od połowy lat 90. XX w. do 2012 r. liczba ludności na lubelskiej wsi zmniejszyła się o ok. 54 tys. osób, tj. o 4,5%. Prawdopodobnie spadek ten był wyższy ze względu na przeszacowanie liczby ludności, głównie na obszarach peryferyjnych (Śleszyński 2013).

Jak wskazuje typologia przeprowadzona metodą Webba, w 2012 r. dominująca część gmin województwa – prawie 79% – miała charakter regresywny, tj. cechowała się malejącą liczbą ludności (ryc. 1). Były to przede wszystkim jednostki typu F i G, a więc takie,

w których na spadek zaludnienia złożył się zarówno ubytek naturalny, jak i ujemne saldo migracji. Z kolei niecałe 19% gmin odnotowało wzrost zaludnienia. Należały do nich głównie jednostki typu C i D, w których miał miejsce migracyjny przyrost ludności, natomiast różniły się one dodatnim lub ujemnym wskaźnikiem przyrostu naturalnego. Gminy progresywne skupiały się w głównej mierze wokół większych miast województwa, tworząc suburbanizowane strefy wokółmiejskie.

Pod względem rozmieszczenia ludności województwo lubelskie dzieli się na kilka rejonów. Wyraźnie gęściej – przy średniej wojewódzkiej 86 os./km² – jest zaludniona zachodnia i centralna część regionu, położona w obrębie Wyżyny Lubelskiej. Koncentracja ludności ma miejsce w gminach podmiejskich wokół większych miast: Lublina (ponad 100 os./km²), Zamościa, Chełma i Tomaszowa Lubelskiego. Ponadto większym zagęszczeniem ludności – ponad 60 os./km² – charakteryzują się gminy w pasie pomiędzy Lublinem a Puławami oraz Lublinem a Kraśnikiem, gdzie prowadzona jest dość intensywna gospodarka rolna. W północno-wschodniej i południowej części województwa znajdują się natomiast tereny wiejskie o niskich wskaźnikach gęstości zaludnienia. Na wschodzie bardzo słabo zaludnione – nawet poniżej 30 os./km² – są gminy Polesia Lubelskiego. Szczególnie niskie wskaźniki posiadają gminy w powiecie parczewskim, włodawskim i chełmskim obejmujące cenne przyrodniczo tereny Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, Garbu Włodawskiego i fragmenty Równiny Parczewskiej. Na południu województwa, niską gęstością zaludnienia – do 40 os./km² – cechują się niektóre gminy w powiecie zamojskim, biłgorajskim i tomaszow-

Ryc. 1. Typologia gmin woj. lubelskiego wg klasyfikacji Webba w 2012 r.

Typology of communes in the Lubelskie Voivodeship according to Webb's classification in 2012

Pn – przyrost naturalny/natural increase, M – saldo migracji/net migration, A: +Pn > +M, B: +Pn > +M, C: +Pn < +M, D: -Pn < +M, E: +M < |-Pn|, F: |-Pn| > |-M|, G: |-Pn| < |-M|, H: +Pn < |-M|, brak/no type – typ nieokreślony/undefined type, Pn=M.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: BDL GUS, www.stat.gov.pl

Source: Own elaboration based on: BDL, www.stat.gov.pl.

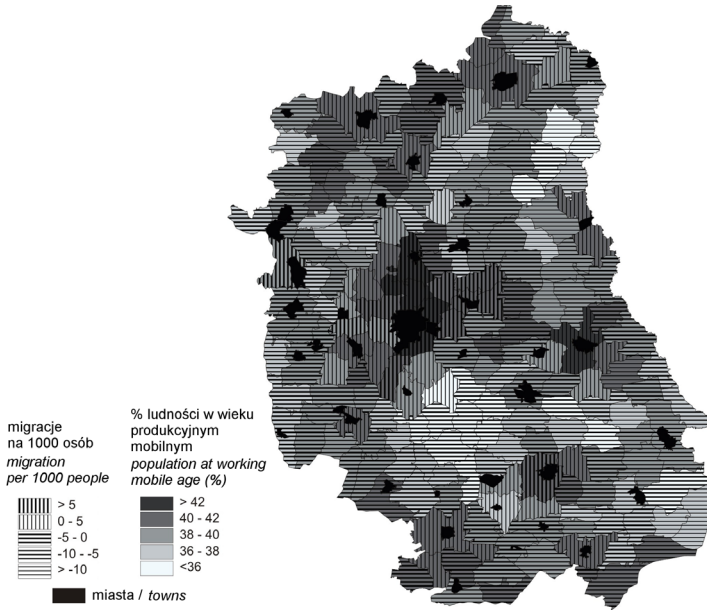
skim, położone w granicach Rostocza. Są one pokryte lasami i objęte różnymi formami ochrony przyrody, a tylko w pewnym stopniu zasiedlone i wykorzystywane rolniczo. Bardzo słabo zaludnione są także krańce powiatu hrubieszowskiego i tomaszowskiego, leżące peryferyjnie w stosunku do większych ośrodków miejskich, a dodatkowo przylegające do granicy państwowej z Ukrainą.

Obszary wiejskie województwa lubelskiego są uważane za problemowe pod względem demograficznym (Eberhardt 1989, Bański 1999, Miszczuk 1993, Węclawowicz i in. 2006) nie tylko ze względu na występującą tam depopulację, ale również niekorzystną strukturę płci i wieku (Bański i in. 2010, Bański i Flaga 2013, Miszczuk i Wesołowska 2012). W procesach reprodukcyjnych główną rolę odgrywają osoby w wieku matrymonialnym (20–29 lat), a niedobór jednej z płci w tym wieku może powodować spadek liczby zawieranych małżeństw. To z kolei przyczynia się do spadku liczby urodzeń i nasilenia procesów starzenia się ludności. Obszary, na których dochodzi do takich zjawisk, przestają się rozwijać ekonomicznie. W ostatnich latach obserwuje się spadek współczynnika feminizacji w grupie wiekowej 20–29 lat, a zjawisko to staje się powszechne na obszarach wiejskich wschodniej Polski, zwłaszcza na terenach peryferyjnych, słabo zaludnionych i zdominowanych przez rolnictwo. Z kolei w najstarszych grupach wieku, powyżej 70 lat, występują znaczne, niekiedy nawet dwukrotne nadwyżki liczby kobiet nad mężczyznami, będące rezultatem różnic w długości trwania życia. Sytuacja taka ma miejsce szczególnie w centralnej i wschodniej części województwa (Bański i Flaga 2013). Problemy demograficzne są ze sobą ściśle powiązane, charakteryzują się licznymi sprzężeniami zwrotnymi, np. spadek dzietności powoduje brak zastępowalności pokoleń, rozpraszanie się miejsc zaludnienia, które skutkują pogarszaniem się efektywności systemów infrastruktury społecznej i ogólnie jakości życia (Śleszyński i in. 2012).

W województwie lubelskim, z którego przez wszystkie lata powojenne następował odpływ ludności młodej i które tradycyjnie uchodzi za jedno z najstarszych pod względem demograficznym w Polsce, wyższy aniżeli przeciętnie w kraju jest udział grupy w wieku poprodukcyjnym w ogóle mieszkańców wsi – 18,6% w 2012 r. Starość demograficzna charakteryzuje przede wszystkim gminy na terenie Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego i Polesia Lubelskiego, ale także południowej części Wyżyny Lubelskiej i Rostocza. Udział grupy produkcyjnej nie odbiega w woj. lubelskim od przeciętnego stanu w Polsce i wynosi 61,5%. Szczególną rolę dla współczesnych przemian obszarów wiejskich odgrywa ludność w wieku mobilnym. Rejony o największym udziale takich osób występują w gminach okołomiejskich, zamieszkiwanych głównie przez młodą ludność napływową z miast. Stosunkowo niski odsetek tej grupy wiekowej posiadają gminy w południowo-środkowej części Wyżyny Lubelskiej (ryc. 2).

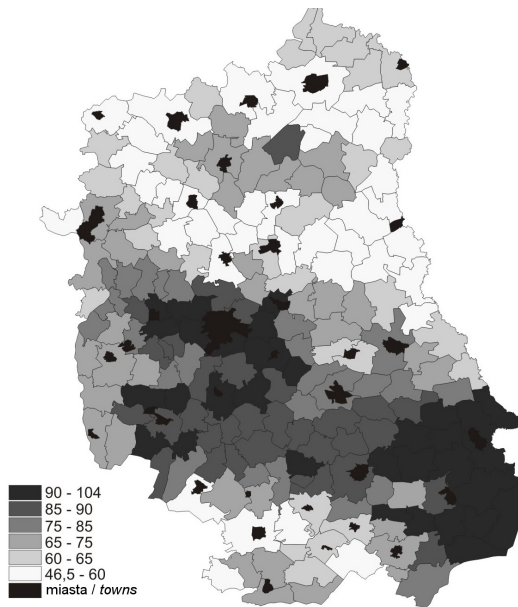
Warunki naturalne

Warunki naturalne, mierzone syntetycznym wskaźnikiem jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (*jrpp*), wskazują obszary, które w największym stopniu są predysponowane do pełnienia funkcji rolniczej (ryc. 3). Są to gminy położone na Wyżynie Lubelskiej, w granicach kilku centralnych powiatów województwa (m.in. lubelskiego, krasnostawskiego, kraśnickiego), gdzie dominują urodzajne gleby brunatne i płowe. Drugi zwarty obszar charakteryzujący się wysokimi wartościami wskaźnika *jrpp* stanowią gminy powiatu hrubieszowskiego, posiadające żyzne czarnoziemy. Natomiast najniższe wartości wskaźnik *jrpp* przyjmuje w północnej części województwa, zwłaszcza w gminach położonych na Polesiu Lubelskim i Nizinie Południowopodlaskiej (Janicki 2011).

Ryc. 2. Udział ludności w wieku produkcyjnym mobilnym i migracje na 1000 ludności w gminach wiejskich województwa lubelskiego w 2012 r. • *Share of population at working mobile age and migration per 1000 people in rural communes of the Lubelskie Voivodeship, 2012*

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL GUS, www.stat.gov.pl
 Source: Own elaboration based on: BDL, www.stat.gov.pl.

Ryc. 3. Wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (pkt) • *Index of agricultural production space quality (points)*

Źródło: Janicki (2011), opracowano na podstawie danych IUNG, Kukuła (2009).
 Source: Janicki (2011), elaboration based on IUNG data, Kukuła (2009).

Warunki przyrodnicze predestynują wiele gmin województwa lubelskiego do rozwoju funkcji turystycznej. Audyt turystyczny (2008) zwraca uwagę na dużą różnorodność środowiska przyrodniczego i cenne zasoby przyrodnicze województwa (m.in. Poleski i Roztoczański Park Narodowy, 17 parków krajobrazowych, liczne rezerваты i inne obszary chronione). Jednak potencjał przyrodniczy jest silnie zróżnicowany przestrzennie, co obrazuje wskaźnik atrakcyjności turystycznej walorów przyrodniczych i kulturowych opracowany przez A. Tuckiego (2008). Według tego autora największą atrakcyjnością przyrodniczą charakteryzują się jednostki położone na Roztoczu, Równinie Biłgorajskiej, w Małopolskim Przełomie Wisły i Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim (ryc. 5).

Uwarunkowania społeczno-ekonomiczne rolnictwa

Analiza podstawowych danych opisujących poziom rozwoju rolnictwa, tj. struktura agrarna, zasoby siły roboczej w rolnictwie, wyposażenie gospodarstw rolnych w maszyny, budynki gospodarskie i dostępność infrastruktury technicznej, pozwoliła na wskazanie obszarów o korzystnych uwarunkowaniach społeczno-ekonomicznych rozwoju rolnictwa (Maj 2009). Okazuje się, że sprzyjające uwarunkowania społeczno-ekonomiczne występują przede wszystkim na Wyżynie Lubelskiej (ryc. 4), o czym decyduje wysoki poziom mechanizacji i wyposażenia infrastrukturalnego. Korzystną sytuację ma także północno-wschodnia część województwa, którą oprócz dobrej struktury agrarnej cechuje relatywnie wysoki poziom wykształcenia kierunkowego rolników. Najmniej korzystne uwarunkowania społeczno-ekonomiczne rozwoju rolnictwa są charakterystyczne dla Polesia Lubelskiego.

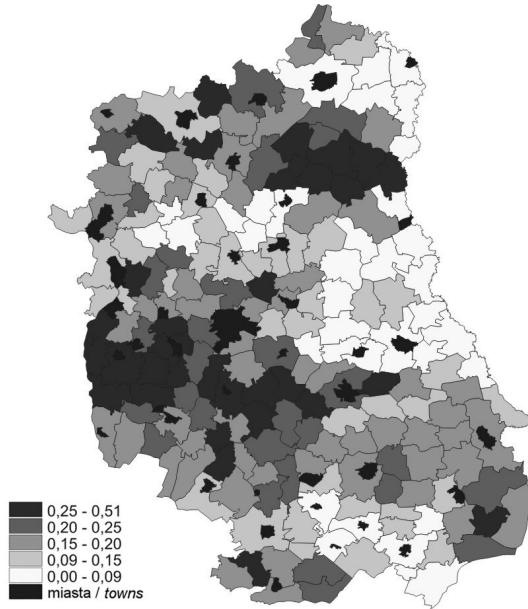
Czynniki kulturowe

Atutem wielu obszarów wiejskich województwa lubelskiego jest ich historyczne dziedzictwo, widoczne poprzez materialne (zabytki) i niematerialne (folklor, imprezy kulturalne) komponenty krajobrazu kulturowego. Obecność tych elementów niewątpliwie wpływa na atrakcyjność licznych gmin, stając się czynnikiem rozwoju ich funkcji turystycznej.

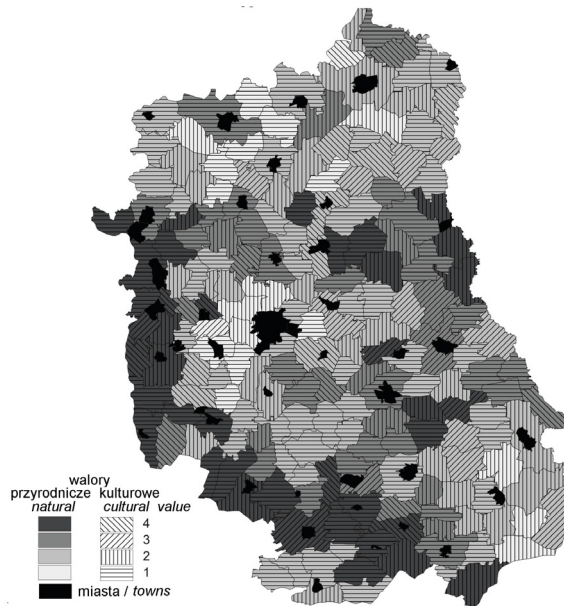
Unikalną cechą województwa jest jego wielokulturowość, będąca rezultatem pogranicznego położenia i wielowiekowego przenikania się wpływów zachodnich i wschodnich kręgów kulturowych. A. Tucki (2008) określił nasycenie przestrzeni województwa lubelskiego elementami kulturowymi, wykorzystując do tego celu następujące cechy diagnostyczne: zabytki archeologiczne, zabytki architektury, muzea oraz miejsca pielgrzymkowe. Gminy bardzo atrakcyjne ze względu na walory kulturowe są silnie rozproszone. Występują one m.in. na Roztoczu, w dolinie Bugu i Wisły. Z kolei ok. 12% gmin wiejskich województwa nie uzyskało punktów bonitacyjnych w zakresie walorów kulturowych, co świadczy o ich nikłym znaczeniu dla rozwoju turystyki w tych jednostkach.

Współczesne funkcje obszarów wiejskich województwa

Do delimitacji obszarów wiejskich pod względem funkcjonalnym są przyjmowane różnorodne przesłanki i kryteria. W *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* (2011) przedstawiono – stosując kryterium położenia w stosunku do dużego miasta i dostępności transportowej – podział obszarów wiejskich na: 1) uczestniczące w procesach rozwoju i 2) wymagające wsparcia procesów rozwojowych. Tak silny stopień zgeneralizowania w delimitacji wiązał się z praktycznymi potrzebami dostosowania polityki publicznej pro-

Ryc. 4. Wskaźnik uwarunkowań społeczno-ekonomicznych rozwoju rolnictwa, 2002 (pkt)
Index of socio-economic factors for agriculture development, 2002 (points)
 Źródło/Source: Janicki (2011).

Ryc. 5. Atrakcyjność turystyczna gmin wiejskich województwa lubelskiego ze względu na walory przyrodnicze i kulturowe. 1 – nieatrakcyjna, 2 – przeciętna, 3 – atrakcyjna, 4 – bardzo atrakcyjna.
Tourist attractiveness of rural communes in the Lubelskie Voivodeship considering natural and cultural values. 1 – unattractive, 2 – moderately attractive, 3 – attractive, 4 – very attractive.
 Źródło: opracowanie własne na podstawie wskaźników atrakcyjności turystycznej (Tucki 2008).
 Source: Own elaboration based on index of tourist attractiveness (Tucki 2008)

wadzonej w odniesieniu do całych regionów i jej zamiany z podejścia resortowego do terytorialnego.

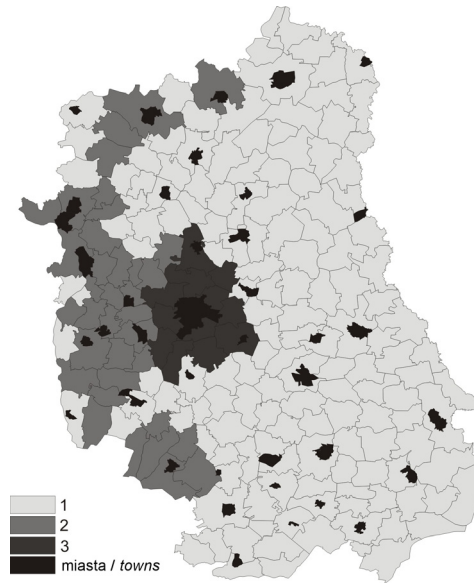
Poszerzając zakres badanych cech diagnostycznych, podobną delimitację wiejskich obszarów funkcjonalnych przeprowadził J. Bański (2013). Jego podział na wymienione 2 typy obszarów opierał się o takie wskaźniki, jak: obciążenie demograficzne, udział terenów zabudowanych i komunikacyjnych w powierzchni ogółem, wskaźnik poziomu towarowości rolnictwa, liczba pozarolniczych podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców, wskaźnik dochodów własnych gmin na 1 mieszkańca, wskaźnik krajowej potencjałowej dostępności drogowej. Wyniki przeprowadzonych badań nawiązywały do wcześniejszych rezultatów i potwierdziły występowanie obszarów wiejskich „dwóch prędkości” (Bański 2013), tj. takich, na których obserwuje się wyraźny i szybki rozwój społeczno-gospodarczy oraz takich, które charakteryzują się widoczną stagnacją rozwoju.

Odnosząc się do skali krajowej, w województwie lubelskim większość obszarów wiejskich została sklasyfikowana jako typ 2, czyli nieuczestniczące w rozwoju (ryc. 6). Było to aż 3/4 ogółu gmin wiejskich. Nieliczną grupę stanowiły gminy otaczające Lublin (12), które zaliczono do miejskiego obszaru funkcjonalnego. Natomiast tylko 17% gmin sklasyfikowano jako uczestniczące w rozwoju. Były one położone południkowo w zachodniej części województwa, w powiatach, które cechowały się wysokim udziałem ludności w wieku produkcyjnym mobilnym, wysoką atrakcyjnością środowiska przyrodniczego oraz stosunkowo dobrymi uwarunkowaniami społeczno-ekonomicznymi dla rozwoju rolnictwa (porównaj ryciny 4 i 6).

Inna typologia funkcjonalna obszarów wiejskich została przeprowadzona przez J. Bańskiego (2013) w oparciu o ich cechy przyrodnicze, społeczne i gospodarcze. Wyróżnił on 7 typów obszarów wiejskich, charakteryzujących się odmiennymi zjawiskami i właściwościami struktury przestrzennej.

W województwie lubelskim dominującą grupę tworzą gminy z przewagą funkcji rolniczych oraz wybitnie rolnicze (ryc. 7), co wskazuje na tak często podkreślaną monofunkcyjność lubelskiej wsi. Pierwsze z wymienionych gmin cechują się współdziałaniem innych funkcji, przede wszystkim usługowych, w otoczeniu większych miast – mieszkaniowych, zaś na terenach, np. atrakcyjnych turystycznie lub z kompleksami leśnymi – funkcji rekreacyjnych i turystycznych oraz leśnych. Dość rzadko funkcjom rolniczym w gminach towarzyszą funkcje produkcyjne. Województwo posiada bowiem stosunkowo małą liczbę zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego, co powoduje niepełne wykorzystanie produkowanych tutaj surowców spożywczych (*Strategia...* 2005). Poza pewnym zróżnicowaniem funkcji, gminy o przewadze rolnictwa charakteryzują się znaczną odmiennością pomiędzy sobą, wiążącą się z położeniem w odniesieniu do większych ośrodków miejskich (lokalnych centrów rozwoju), jakością przestrzeni produkcyjnej, poziomem i charakterem produkcji rolnej. Gminy wybitnie rolnicze położone są na obszarach o wysokiej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (ryc. 3), przede wszystkim w powiecie hrubieszowskich i zamojskim.

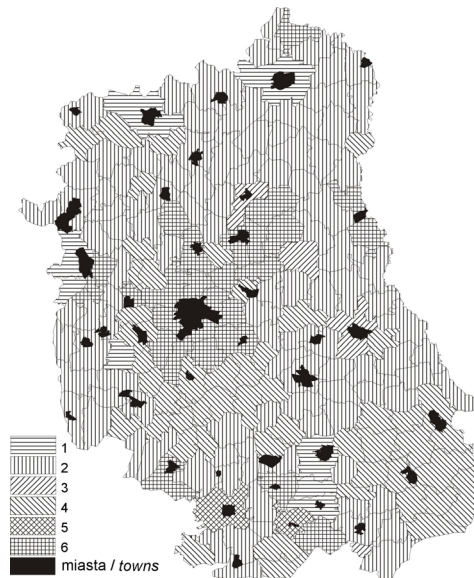
Gminy otaczające duże oraz średnie miasta województwa należą do obszarów wielofunkcyjnych przejściowych (Lublin, Zamość, Biała Podlaska, Łuków) lub o funkcjach mieszanych (Chełm, Łęczna). Ze względu na położenie w strefie okołomiejskiej, obok wiodącej funkcji rolniczej, ważną rolę spełniają tam funkcje mieszkaniowe i rekreacyjne. Często realizowane są także funkcje usługowe, m.in. poprzez lokalizację supermarketów, składów budowlanych, hurtowni i innego rodzaju obiektów handlowych. Nielicznym gminom województwa przypisano funkcje turystyczno-rekreacyjne. O ich popularności wśród tu-

Ryc. 6. Typy funkcjonalne obszarów wiejskich. 1 – obszary wiejskie nie uczestniczące w rozwoju, 2 – obszary wiejskie uczestniczące w rozwoju, 3 – Miejskie Obszary Funkcjonalne.

Functional types of rural areas. 1 – rural areas not contributing to development, 2 – rural areas contributing to development, 3 – Functional Urban Areas.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bański (2013). • Source: Own elaboration based on Bański (2013).

Ryc. 7. Typy funkcjonalne gmin, 2010. 1 – obszar wielofunkcyjny przejściowy, 2 – z przewagą funkcji rolniczej, 3 – o funkcjach mieszanych, 4 – wybitnie rolniczy, 5 – leśny, 6 – turystyczny i rekreacyjny.

Functional types of communes, 2010. 1 – multifunctional transitional area, 2 – with predominance of agricultural function, 3 – with assorted functions, 4 – with notable agricultural function, 5 – with forest function, 6 – with tourism and recreation function.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Bański (2013). • Source: Own elaboration based on Bański (2013).

rystów decyduje przede wszystkim atrakcyjne środowisko przyrodnicze, którego dopełnieniem są walory kulturowe.

Statystycznym miernikiem informującym o rozwoju funkcji turystycznej jest wskaźnik Baretje'a-Deferta, który wyraża liczbę turystycznych miejsc noclegowych przypadających na 100 mieszkańców obszaru. Przyjmuje się, że wskaźnik o wartości powyżej 100 oznacza rozwiniętą funkcję turystyczną, natomiast powyżej wartości 10 – dość dobrze rozwiniętą funkcję turystyczną (Warszyńska i Jackowski 1978). Według przytoczonych wartości zaledwie dwie gminy wiejskie, Włodawa i Sosnowica, mają dość dobrze rozwiniętą funkcję turystyczną. Funkcję tę można uznać za równorzędną z innymi funkcjami. Stosunkowo wysoki wskaźnik wystąpił w gminach: Uścimów, Firlej, Dębowa Kłoda i Susiec, gdzie turystyka pełni funkcję dodatkową. Wszystkie wymienione gminy o najwyższych wskaźnikach znajdują się na najatrakcyjniejszych przyrodniczo terenach województwa, czyli na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim i Roztoczu. Z kolei w wielu gminach wskaźnik Baretje'a-Deferta osiągnął bardzo niskie wartości, poniżej 1. Nie oznacza to, że obszar nie jest wykorzystywany turystycznie, istnieją pojedyncze miejsca noclegowe, np. kwatery agroturystyczne, które nie są uwzględniane w oficjalnych statystykach (Bednarek-Szczepańska 2010), jednak poziom rozwoju funkcji turystycznej jest słabo zaawansowany.

Dla wzmocnienia funkcji turystycznej gmin wiejskich woj. lubelskiego prowadzona była kampania promocyjna województwa *Lubelskie – smakuj życie*. Realizowano ją w ramach projektu *Opracowanie i wdrożenie systemu promocji Województwa Lubelskiego*, współfinansowanego z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007–2013. Hasło marketingowe kampanii odnosiło się przede wszystkim do potencjału przyrodniczego obszarów wiejskich. Jednak pomimo zakrojonej na dużą skalę akcji promocyjnej rozwój funkcji turystycznej w większości gmin wiejskich województwa przebiegał bardzo powoli.

Ostatnią z wyróżnionych w województwie funkcji obszarów wiejskich była funkcja leśna, charakterystyczna dla zaledwie dwu gmin roztoczańskich: Biłgoraja i Józefowa, jednak nadająca wyraźną specjalizację tym obszarom. W gminach tych znajdują się duże firmy produkcyjne, działające w oparciu o zasoby leśne, produkujące na rynek krajowy i zagraniczny m.in. Black Red White, Model Opakowania.

Perspektywy rozwoju obszarów wiejskich województwa w zakresie ich specjalizacji

Współcześnie propagowana jest idea wielofunkcyjnego rozwoju wsi, która polega na wprowadzaniu w wiejską przestrzeń nowych funkcji pozarolniczych (Sznajder i Przebórska 2006), a istotą rozwoju tych funkcji na wsi jest strategiczne planowanie poprzez rozwój infrastruktury, wspieranie lokalnej przedsiębiorczości oraz podnoszenie poziomu wykształcenia rolników (Sikora 2012). Ukierunkowanie na rozwój poszczególnych funkcji powinno uwzględniać lokalne uwarunkowania, które niekiedy stanowią poważną barierę rozwojową.

Obserwowane od kilkunastu lat na terenach wiejskich Polski procesy społeczno-ekonomiczne wyraźnie wskazują, że największe zmiany dokonują się w strefach podmiejskich, okalających większe miasta lub ich zespoły. Jest to związane z selektywnym napływem ludności na te tereny (ludność młoda, aktywna, przedsiębiorcza). Do boomu budowlanego, którego skutkiem jest specjalizacja tych terenów w zakresie funkcji mieszkaniowej, z czasem dołączy specjalizacja związana z inwestycjami w przemysł oraz z rozwojem pod-

miejskich centrów handlowych. Tendencja taka jest już dziś wyraźnie widoczna w Europie Zachodniej, USA, a także w Czechach. Położone w pobliżu miast obszary wiejskie połączą korzyści bliskości do zasobu siły roboczej z relatywnie niskimi cenami gruntów pod inwestycje przemysłowe. Aby zapewnić rozwój tej funkcji nieodzowna jest jednak poprawa jakości i liczby połączeń drogowych w województwie (Janicki 2013).

W przygranicznym obszarze funkcjonalnym, obejmującym gminy położone w powiatach bezpośrednio sąsiadujących z granicą, należy poszukiwać ich specjalizacji związanej z rentą położenia. Są to bowiem tereny o bardzo niskiej wartości wskaźnika uwarunkowań społeczno-ekonomicznych i w dużej mierze, zwłaszcza w północnej i centralnej części obszaru przygranicznego, o niskiej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (porównaj ryc. 3 i 4). A zatem wsparcia wymagają działania, które mają zmierzać do stworzenia wzrostu społeczno-gospodarczego (rozwój infrastruktury logistycznej, granicznej i obsługi granicy, infrastruktury społecznej, poprawa bezpieczeństwa), uruchomienia nowych i rozbudowy istniejących przejść granicznych (w tym lokalnych), w szczególności tam, gdzie nastąpiłoby odtworzenie istniejących niegdyś powiązań komunikacyjnych oraz utworzenia przejść sezonowych (turystycznych) położonych po obu stronach granicy z dopuszczeniem ruchu pieszego (*Strategia...* 2013).

Z kolei dla obszarów o znacznych walorach turystycznych (przyrodniczych i kulturowych) (por. ryc. 5) zaproponowano wzmocnienie funkcji turystycznej. Na obszarach funkcjonalnych Polesie, Powiśle i roztoczańsko-puszczańskim zwrócono uwagę na zróżnicowany stopień zainwestowania rekreacyjno-wypoczynkowego i intensywności użytkowania przestrzeni związany z turystycznym wykorzystaniem środowiska przyrodniczego oraz duży udział mało atrakcyjnej bazy turystyczno-wypoczynkowej i infrastruktury towarzyszącej. Wyznaczenie obszarów funkcjonalnych o dominującej specjalizacji turystyczno-rekreacyjnej ma posłużyć do wykorzystania potencjału tych obszarów oraz określenia charakteru i natężenia funkcji turystycznej, tak by nie powodowała ona dewaloryzacji lub zniszczenia walorów i zasobów przyrodniczych (*Strategia...* 2013).

Na terenie województwa lubelskiego wyznaczono też obszary funkcjonalne predysponowane do eksploatacji złóż kopaliny. Są to gminy położone w zagłębiu energetyczno-górnicyzm Łęczna-Chełm, w którym jednocześnie wskazuje się szereg problemów. Na najbliższe lata jest tam postulowana budowa niezbędnej infrastruktury technicznej, w tym transportowej i przygotowanie terenów inwestycyjnych. Ponadto w planach jest budowa obiektów i urządzeń służących do przesyłania energii z projektowanej elektrowni konwencjonalnej oraz ze źródeł rozproszonych (OZE) realizowanych w tym obszarze funkcjonalnym. Kolejne działania prorozwojowe obejmują rekultywację terenów poeksploatacyjnych i wykorzystanie ich do pełnienia funkcji o znaczeniu regionalnym, m.in. turystyczno-rekreacyjnej i sportowej (*Strategia...* 2013).

Na obszarach ochrony i kształtowania zasobów wodnych (gminy położone w dolinach Wisły, Bugu i Wieprza, obszar oddziaływania Kanału Wieprz-Krzna wraz ze zbiornikiem Oleśnik) planowana jest modernizacja systemów melioracyjnych, budowa zbiorników retencyjnych i wielofunkcyjnych. Wsparcie rozwoju będzie służyć wykorzystaniu specyficznego potencjału tych obszarów funkcjonalnych poprzez ograniczenie zagrożeń dla rozwoju funkcji gospodarczych i osadnictwa, a także ochronę przyrody i krajobrazu, np. poprzez korytarze ekologiczne o randze europejskiej i krajowej (*Strategia...* 2013).

Największą przestrzennie część obszarów wiejskich województwa lubelskiego stanowią obszary o funkcji typowo rolniczej. Szczególnie predysponowane do rozwoju tej funk-

cji są gminy charakteryzujące się wysokim wskaźnikiem rolniczej przestrzeni produkcyjnej (por. ryc. 3) i korzystnymi uwarunkowaniami społeczno-ekonomicznymi (por. ryc. 4). Jednak na obszarach funkcjonalnych związanych z tą specjalizacją (obszary intensywnej produkcji rolniczej, obszar rozwoju gospodarki hodowlanej, obszary rozwoju gospodarki rybackiej), nazywanych w *Strategii...* (2013) „nowoczesną wsią” zidentyfikowano wiele zjawisk problemowych. W sferze społecznej należy do nich słaby potencjał ludnościowy, związany z długotrwałym odpływem ludności młodej, a obecnie przejawiający się m.in. dużym odsetkiem ludności starej i deformacją struktury płci. W sferze technicznej rolnictwa problemem jest zróżnicowany stan zainwestowania i zagospodarowania przestrzeni rolniczej (z enklawami zaawansowanych specjalizacji wysokotowarowej produkcji rolnej) oraz drobnotowarowej i niedoinwestowanej gospodarki rolnej. Przemiany na tych obszarach powinny doprowadzić do wzrostu specjalizacji produkcji oraz do wzrostu korzyści skali. Największym mankamentem wsi lubelskiej jest duże rozdrobnienie agrarne. Można jednak przewidywać, że tradycyjna wieś będzie powoli zanikała, zaś na obszarach pogranicza będą rozwijały się duże, wysokotowarowe gospodarstwa rolne, obok mniejszych, które obecnie dominują na terenach z gospodarką sadowniczą (np. okolice Opola Lubelskiego czy Milejowa), a także tam, gdzie występuje silnie zróżnicowana rzeźba terenu (np. Roztocze) (Janicki 2013).

Podsumowanie

Obszary wiejskie województwa lubelskiego zbyt wolno dostosowują się do przemian zachodzących w gospodarce rynkowej. Kumuluje się na nich szereg negatywnych cech, przede wszystkich związanych z sytuacją demograficzną i społeczną: intensywne migracje ludzi młodych, słaby ruch naturalny, depopulacja, niekorzystna struktura płci i wieku oraz niska jakość kapitału ludzkiego. Ponadto charakteryzują się one niskim potencjałem ekonomicznym i borykają się z licznymi zapóźnieńiami infrastrukturalnymi. Zahamowanie i odwrót od obecnej już teraz, a na dodatek wyraźnie postępującej marginalizacji społeczno-ekonomicznej wsi lubelskiej nie należy do rzeczy prostych. Wynika to głównie z faktu, że dominującą funkcją pozostaje tam niezmodernizowane rolnictwo, które cechuje niska konkurencyjność i towarowość oraz niekorzystna rozdrobniona struktura agrarna, co skutkuje niewykorzystaniem w odpowiednim stopniu potencjału przyrodniczego województwa.

Potencjalne kierunki specjalizacji obszarów wiejskich w województwie lubelskim powinny niewątpliwie wykorzystać walory środowiska naturalnego, które stwarza możliwości do rozwoju konkurencyjnego i towarowego rolnictwa o zróżnicowanym charakterze produkcji oraz turystyki i rekreacji na obszarach o szczególnych walorach przyrodniczych. Wzmocnieniu funkcji turystycznej sprzyjać powinny bogate walory kulturowe związane z położeniem w strefie wpływów różnych kultur i religii.

Należy także lepiej wykorzystać atuty wynikające z przygranicznego położenia województwa, wzmocnić funkcję usługową w gminach położonych w bezpośrednim sąsiedztwie istniejących i planowanych przejść granicznych.

Literatura

- Audyty turystyczny województwa lubelskiego*, 2008, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A, Warszawa.
- Bański J.**, 1999, *Obszary problemowe w rolnictwie Polski*, Prace Geograficzne, 172, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bański J.**, 2013, *Polska wieś w perspektywie 2050 roku*, Studia Obszarów wiejskich, 33, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bański J., Dobrowolski J., Flaga M., Janicki W., Wesołowska M.**, 2010, *Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części województwa lubelskiego*, Studia Obszarów Wiejskich, 21, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bański J., Flaga M.** 2013, *The areas of unfavourable demographic processes in eastern Poland – selected aspects*, Barometr Regionalny, 11, 2, s. 11–18.
- Bański J., Pantylej W., Janicki W., Flaga M., Wesołowska M.**, 2014, *Współczesne przekształcenia społeczno-gospodarcze a potencjał ludnościowy wschodniej Polski*, Studia Obszarów Wiejskich, 36, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bednarek-Szczepeńska M.**, 2010, *Rola podmiotów lokalnych w rozwoju turystyki wiejskiej na wybranych obszarach Lubelszczyzny*, Studia Obszarów Wiejskich, 23, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Domański B.**, 2001, *Kapitał zagraniczny w przemyśle Polski. Prawidłowości rozmieszczenia, uwarunkowania i skutki*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.
- Duczowska-Matys K.**, 1998, *Rolnictwo – wieś – państwo*, PWN, Warszawa.
- Eberhardt P.**, 1989, *Regiony wyludniające się w Polsce*, Prace Geograficzne, 148, IGiPZ PAN, Warszawa.
- http://www.trendyrozwojowemazowska.pl/sites/default/files/www_trm_nr_3.pdf
- Janicki W.** (red.), 2011, *Województwo lubelskie. Środowisko-społeczństwo-gospodarka*, Norbertinum, Lublin.
- Janicki W.**, 2013, *Obszary wiejskie w województwie lubelskim A.D. 2050*, [w:] J. Bański (red.), *Polska wieś w perspektywie długookresowej – ujęcie regionalne*, Studia Obszarów Wiejskich, 31, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa. s. 53–66.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, załącznik do Uchwały Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r., (Monitor Polski z 27 kwietnia 2012, poz. 252)
- Kukuła S., Krasowicz S., Igras J.**, 2009, *Potencjał żywicielski rolnictwa województwa lubelskiego na tle Wielkopolski i kraju*, IUNG, Puławy (maszynopis).
- Miszczuk A.**, 1993, *Wyludnianie się wsi a rolnictwo wschodniej Lubelszczyzny*, Dokumentacja Geograficzna, 3.
- Miszczuk A., Wesołowska M.**, 2012, *Uwarunkowania demograficzne wiejskich rynków pracy Polski Wschodniej-ujęcie typologiczne*, [w:] W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Wiejskie rynki pracy-zasoby, aktywizacja, nowe struktury*, Studia KPZK PAN, CXLV, Warszawa, s. 209–229.
- Sikora J.**, 2012, *Wielofunkcyjność obszarów wiejskich w Polsce*, Journal of Agribusiness and Rural Development, 2(24), s. 215–226.
- Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2006–2020. Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego*, t. 1, Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin, 2005.
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014–2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, Lublin, 2013. <http://www.strategia.lubelskie.pl/SRWL%202014-2020%20FIN.pdf>
- Sznajder M., Przebórska L.**, 2006, *Agroturystyka*, PWE, Warszawa.
- Śleszyński P.**, 2006, *Przemiany osadnicze i demograficzne Poniądzia w okresie transformacji i ich znaczenie dla środowiska przyrodniczego*, [w:] A. Richling (red.), *Regionalne studia ekologiczno-kra-*

jobrazowe, cz. II, 3, *Człowiek i krajobraz – ochrona i kształtowanie środowiska przyrodniczego*, Problemy Ekologii Krajobrazu, 16/2, Warszawa, s.75–88.

Śleszyński P., 2013, *Prawidłowości różnicowań przestrzennych emigracji zagranicznej z Polski po 1989 r.*, Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny, 3, s. 37–62.

Śleszyński P., Czapiewski K., Komornicki T., Stępnik M., Świątek D., Węclawowicz G., Deręgow-ska A., Janc K., Jaworska B., Rosik P., Siłka P., Wisniewski R., 2012, *Społeczno-demograficzne uwarunkowania rozwoju Mazowsza*, Trendy rozwojowe Mazowsza, 3/2012, Warszawa.

Tucki A., 2008, *Potencjał turystyczny regionu lubelskiego i możliwości jego wykorzystania*, maszyno-pis pracy doktorskiej, Lublin.

Warszyńska J., 1985, *Funkcja turystyczna Karpat polskich*, Filia Geographica, series Geogr.-Oecono-mica, XVIII, s.79–104.

Warszyńska J., Jackowski A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.

Wesółowska M., 2013, *Demographic Process in the Lubelskie Voivodeship Villages*, [w:] W. Kamiń-ska, K. Heffner (red.), *Transformation processes of rural areas*, Studia Regionalia, 36, KPZK PAN, Warszawa, s. 187–202.

Węclawowicz G., Bański J., Degórski M., Komornicki T., Korcelli P., Śleszyński P., 2006, *Przestrzen-ne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*, Monografie, 6, IGiPZ PAN, Warszawa.

Summary

Due to the socio-economic transformation, rural areas in Poland faced new difficulties and challenges. In this article, favorable and adverse factors for development of rural areas in the Lubelskie Voivodeship are presented (among others: unfavorable demographic conditions, low quality of human resources, peripheral localization, mono-functionality, location in the religious and cultural borderland). Taking into consideration all the factors mentioned above, areas with various functional specialization (functional areas) have been determined, e.g. with residential, tourism and recreation, service and agricultural functions.